

RECONSTRUIREA PARCURSULUI IDEATIC BAUDRILLARDIAN DE LA
SEMIOLOGIA OBIECTELOR PÂNĂ LA SPARGEREA OGLINIZII
PRODUCȚIEI.

INTRODUCERE

Anti-modern, anti-postmodern și mai ales împotriva oricărui filosof ale căror idei le ia în serios (conform unei formule intuitive excelente a lui Charles Levin) – Jean Baudrillard încearcă în contextul primei părți a traseului său ideatic (avem în vedere aici *Sistemul obiectelor, Societatea de consum, Pentru o critică a economiei politice a semnului și Oglinda producției*) o reinterpretare și reanalizare critică a teoriilor și conceptelor marxiste. Pe un drum deschis de Bataille care se angajează într-un conflict teoretic deschis cu filosofia hegeliana, Baudrillard își găsește în Marx un veritabil partener de dispută filosofică. Suplimentarea criticii economiei politice clasice cu o investigare a ceea ce baudrillardian vorbind numim economie politică a semnului, critica valorii de întrebuințare și al ideologicului mecanism al teoriei nevoilor pe care îl susține, interpretarea marxismului ca pură oglindă a producție – ce universalizează și reproduce un principiu al producției în chiar actul criticării sale (limitarea structurală a marxismului), asertarea ordinii simbolice ca posibilă ieșire din sistemul capitalist de producție sunt doar câteva dintre subiectele lucrării noastre.

Ipoteza noastră de lucru este că așa-zisa „despărțire repudiantă” de marxism (cum pretind majoritatea epigonilor baudrillardieni) a teoriei lui Jean Baudrillard este o judecată exagerată, care reduce complexitatea raportului real dintre critica baudrillardiană a marxismului și obiectul criticii sale. În ceea ce ne privește, vom încerca să arătăm că avem de-a face mai degrabă cu o distanțare (niciodată pe deplin împlinită) cauzată de evoluția teoriilor baudrillardiene asupra semnului, valorii și a importanței acordate ordinii simbolice. Nu cred că e vorba de o despărțire propriu-zisă de marxism, fiindcă momentul și locul separării nu mai țin în nici un fel de Marx sau de consecințele teoriilor sale, ci mai degrabă critica marxismului se face prin medierea unei teorii antropologico-filosofice dublate de o analiză structurală a valorii, totul în contextul unei baudrillardiene teorii a semnului. Gândirea baudrillardiană timpurie este adânc infuzată de teoriile lui Marx (cred până dincolo de posibilitatea unei despărțiri reale și definitive), desi soluțiile și ipotezele oferite de cei doi stau pe poziții divergente.

Considerăm că critica lui Baudrillard la Marx se explică în contextul radicalizării unor ipoteze și interogații comune, diferențierea radicală survenind la nivelul soluțiilor propuse. Alternativa radicală a recuperării reinstauratoare a ordinii simbolice este mai degrabă semnul unei salvări personale din logica sistemul capitalist de producție, decât un manifest al despărțirii de Marx. Baudrillard nu poate și nu dorește să rămână captiv în schema reproductivă a unui sistem, și fiindcă nu a reușit niciodată să își creeze o teorie politică a deturnării sistemului a decis ideatic vorbind să caute soluțiile în altă parte decât economia politică sau praxisul politic.

Mai e desigur și acel baudrillardian dispreț aristocratic în fața suveranității semnelor și a simulării, care a fost cultivat și cheltuit în scopurile construirii unei atitudini provocatoare la adresa stării de lucruri. Mai mult, remarcăm și importanța unei teorii baudrillardiene a valorii (semn) insuficient remarcată în contextul cultural. De fapt, ceea ce putem citi în filigramul evoluției unei gândiri care pornind de pe poziții marxiste ajunge să le critice aproape până dincolo de limita oricărei apropieri posibile, este tocmai construirea baudrillardiană a unei teorii a valorii, a semnului, a ordinii simbolice, a simulării, a criticii culturii, a criticii proiectului modernității, a criticii lipsei de proiect și realitate a postmodernității – pe scurt este desfășurarea și deplierea ideilor unei minți radicale în ipoteze, interogații și alternative. Studiul nostru se oprește la primele trei efecte ale lecturii în filigram pentru a putea observa și analiza întrețeserile ideatice. Mai mult, optăm pentru o înțelegere a realității dintre teoriile lui Baudrillard și marxism ca raport al subiectului cu alteritatea sa constitutivă, proprie și radicală. Pentru Baudrillard, Marx rămâne acel L Autre radical, care condiționează teoriile baudrillardiene.

Metodologic am ales să optăm pentru travaliu critic aplicat direct textelor baudrillardiene, făcând apel la surse exterioare pentru a întări proprii argumente sau a evidenția ipoteze și moduri de analiză. Abordarea este una cronologic-istorică, prezentând textele și teoriile în ordinea redactării lor de către Baudrillard: *Sistemul obiectelor* (1968), *Societatea de consum* (1970), *Pentru o critică a economiei politice a semnului* (1972) și *Oglinda producției* (1973). Optăm astfel deoarece teoriile baudrillardiene sunt mereu în lucru, supuse și resupuse auto-criticii, sprijinindu-se pe ceea ce s-a construit anterior, la asta adăugându-se și deseori momente de fugă teoretică (cu o mie de picioare înspre cele mai neobișnuite teorii și concluzii) a gândirii baudrillardiene. Ironia, pe care o remarcăm încă de pe acum este că în însuși actul acestei structurări metodologice ne-am creat, decupat și fragmentat (deci simulat sic!) propriul Baudrillard. Coerența și redarea inteligibilității ideilor baudrillardiene se poate face doar cu prețul unei lecturi atente mereu pe mai multe nivele, fără teama de a folosi instrumente de analiză heterogene: teorii de factură structuralistă, pihanaliză freudiană și lacaniană, teorii marxist-structurale, teorii antropologice și teorii lingvistice.

Vom prezenta teoriile relevante pentru ipoteza și miza studiului nostru așa cum apar ele în ordine în cele patru texte baudrillardiene enumerate mai sus. Vom începe cu teoria semiologică a obiectului, trecând prin sistemul semnificant al consumului, teoria și critica valorii/semn pentru a putea situa într-un context adecvat și pe fundamente pertinente de interpretare, sensul a ceea ce sparge oglinda producției, și anume alternativa radicală a simbolicului.

I) SEMIOLOGIA OBIECTULUI

Decada șaizecistă baudrillardiană gravitează în jurul problematicii creării unei sociologii a formelor moderne de consum în contextul economiei capitaliste. Valul de emancipări a stârnit reacții și teoretizări adesea opuse ca și conținut și formă. În trena teoriilor marcusiene și a conceptului de „desublimare represivă” (mecanism ideologic de rezoluție a conflictelor la nivel social a cărui efect este tocmai prezervarea nealterată a constrângerii sociale), textele baudrillardiene reprezintă o afirmare critică a acestui tip de abordare. Discursul ideologic consumerist miza pe pozitivitatea socială a diverselor tipuri de emancipări, ocultând în fapt forma represivă sub care ele aveau loc. Teoria marcusiană distinge între nevoile vitale și cele istorice sau social

determinate („nevoie reale și false/artificiale”). Desublimarea represivă, înțeleasă ca liberalizare doar a moralității sexuale, nu a erotismului ceea ce atrage după sine un val fără precedent de agresivitate și distructivitate¹ mizează tocmai pe alienarea individului tocmai prin deturnarea represivă a nevoilor sale istoric și social determinate. În perspectivă marcusiană gradul de libertate se măsoară raportat la ceea ce „poate și este ales efectiv de individ”² în contextul societății capitaliste. Baudrillard se va distanța totuși de acest tip de abordare, fiindcă teoria și critica societății de consum va fi construită într-un framework ce ocolește și denunță teoria nevoii și critica consumului realizată în termeni de consumator – nevoie falsă sau reală – obiect de consum disponibil, dar la aceasta vom reveni mai încolo în contextul studiului nostru. Nevoile sunt alienante de facto, fiind dintotdeauna deja parcelate, fragmentate și disciplinate, ratând și nereprezentând totalitatea semnificantă a proiectului uman. Pentru Baudrillard represivitatea se instaurează tocmai la nivelul unei ajustări imposibile a ordinii sociale la „anomia dorinței”.

Sistemul obiectelor (SO) apare în 1968 fiind primul text de factura critic-structuralistă în contextul traseului ideatic baudrillardian, deși acesta publicase anterior o serie de eseuri de critica literară, în care se angaja în interpretarea unor texte aparținând lui Uwe Johnson, Bertold Brecht sau Italo Calvino. Există multiple chei de lectură ale textului, Baudrillard angajându-se într-un travaliu deopotrivă contestatar, complementar și continuator cu alți critici sociali sau semiologi ai revoluționarei perioade '68. Roland Barthes, Herbert Marcuse, Louis Althusser sau Guy Debord sunt doar câțiva dintre partenerii asumați de discurs și critică ai lui Baudrillard. Textul impune o lectură în cadrul unui framework de lucru marxist, profund infuzat cu elemente de psihanaliză freudiană, sociologie, antropologie, critică socială sau semiologie. Textul discutat „combină analiza structuralistă a sistemului de obiecte cu analiza freudiană a semnificațiilor ascunse în viața obiectelor cu criticile marxiste ale ideologiei”³. Deși poate părea prea generală, poate chiar exagerată înșiruirea atâtor sfere de discurs pe o porțiune de analiză baudrillardiană, redusă ca număr de pagini, voi argumenta ca ea se susține în totalitate, mai mult, condiționând și determinând înțelegerea textului. Suplimentând o fenomenologie a cotidianului constituită prin raportarea la obiecte a încă subiectului modern cu o analiză semiologică a sistemului semnificant al obiectelor, Baudrillard începe construcția unei terorii critice îndreptate împotriva sistemului capitalist de consum și al efectelor sale asupra subiectului modern trezit la sfârșitul celui de al doilea război mondial în ipostaza de consumator.

Sfârșitul oglinzilor moralizatoare și individualizatoare ale lumii burgheze, sfârșitul valorii simbolice a obiectelor (emancipate doar într-o ipostază funcțională sau hiperfuncțională), sfârșitul mediului tradițional și autoritar puternic investit simbolic. Bun venit reinventare de sine, gadget și ambient! Rămân însă colecționarii și o serie de alte figuri marginale, reacționare sistemului care prin jocul și investirea lor cu și în obiecte de joacă cel puțin o parte din schemele represive a sistemului de obiecte generat de suveranul *cod*⁴ semnificant. Miza textului este prezentarea critică a

¹ Herbert Marcuse, *Towards a critical theory of society*, Ed Routledge, London and New York, pp. 90-91

² Idem., p. 52

³ Douglas Kellner, *Jean Baudrillard. From Marxism to postmodernism and beyond*, Stanford University Press, 1989, p. 9

⁴ O primă încercare de definiție (într-un cadru teoretic critic-structuralist) a codului apare în SO ca superstructura totalizatoare (sistem de semne și de interpretare universal), la fel de arbitrară ca oricare alta, legitimată de credința corpusul social în funcționarea sa. Codul face posibilă atât difuzarea, cât și

proceselor prin care indivizii relaționează cu sistemul semnificant al obiectelor și sistematizarea conduitelor și relațiilor umane ce rezultă de aici. Sistemul semiologic se prezintă ca un miraculos, aproape alchimic imens mecanism structural de rezolvare a contradicțiilor dintre iraționalitatea nevoilor - semn al originării anomii a dorinței și raționalitatea obiectelor simultan funcțională și semnificantă. Mai mult, *SO* reprezintă analiza mecanismelor ideologice capitaliste a căror funcție este atât destituirea ordinii simbolice tradiționale, dar și menținerea unei opresiuni de clasă. Anticipând puțin, putem adăuga că ulterioara distincție la nivelul obiectului între valoarea semn/de schimb și valoare de utilizare, apare aici ca diferențiere între denotație și conotație, înțelese ca două nivele distincte de analiză. Obiectul modern reprezintă pactul imperativului funcțional cu valoarea semn. *SO* inaugurează de fapt dislocarea figurii suverane a subiectului de către obiect gândit ca semn, „formă, imagine și principiu”⁵. Totuși, deși periferic în raport cu poziția obiectelor în sistemul semnificant, subiectul continuă să ocupe un rol semnificativ în teoriile baudrillardiene timpurii.

Sistemul funcțional sau discursul obiectiv, Sistemul non-funcțional sau discursul subiectiv, Sistemul metafuncțional și disfuncțional –gadgeturi și roboți, Sistemul socio-ideologic al obiectelor și consumul lor sunt cele patru părți ale *SO*, încheiat evident cu secțiunea de concluzii. Am ales să numesc aici sintaxa principală a lucrării, deoarece o primă considerație se impune, pornind deja de la o un evident traseu ideatic al cărții. Primele două părți sunt așezate într-un raport de opoziție creat între lumea veche a discursului subiectiv care investeste simbolic obiectul și lumea nouă a discursului obiectiv, iterat la suprafața sistemului obiectal care eliberează obiectul de mistificatoarele și libidinale investiții, pentru a-l putea recupera ca efect discursiv al unei noi ideologii (de data asta „obiectivă”) – funcționalitatea. A brave new world, a brave new fetishism – voilà le petit objet util, cu ale sale conotații sociale și tehnologice. Cea de a treia parte redeschide spațiul criticii pornind de la două aberații sistemice, gadgetul (obiectul util deținut de toată lumea, dar de care nu are nimeni niciodată nevoie) și robotul (limita maximă a funcționalizării, care blochează totuși progresul, deoarece dă seama de neputința, la acest moment, a sistemului de a se elibera de constrângerile și investițiile antropomorfizante). Mai precis meta-disfuncția sistemică se traduce ca exces și autocontradicție în termeni de finalități și strategii. Nivelul socio-ideologic al studiului se vrea a fi un metadiscurs al sistemului de obiecte. În bună tradiție marxistă, după ce a fost prezentată baza sau sintaxa sistemului semnificant, a venit rândul criticii superstructurii (ideologic-semantice) a aceluiași sistem. În contextul acestei părți a *SO* începe Baudrillard construirea teoriei ideologiei societății de consum și a efectelor traduse ca moduri unice de subiectivare, însă despre asta vom vorbi mai încolo. Cât despre concluzii, le vom trage împreună cu Baudrillard la sfârșitul analizei noastre.

Dacă în imaginarul tradiționalist-burghez obiectele cotidiene trasau prin disponerea lor limitele unui micro-univers simbolic de apartenență la o clasă, familie, o tradiție, atunci în contextul unei funcționalizări a ambientului locuit asistăm la o soluție a modelului ancien și înlocuirea lui cu un model de spațiu funcțional și fragmentat, a cărui structură generală e forma-ambient. Eliberat formal ca

producerea semnelor de recunoaștere socială, condiționând în același timp limitele și posibilitatea emancipării sociale. Consider că am putea înțelege codul ca principiu al realității în contextul unei analize de factură structuralistă – codul ca principiu structural al unui sistem semiologic.

⁵ William Pawlett, *Jean Baudrillard. Key sociologists*, Ed. Routledge, London and New York 2007, p. 9

funcționalitate, obiectul (având valoare de semn) atrage după sine și emanciparea individului în ipostaza lui de utilizator ⁶. Obiectele se dispun în funcție de limitele unei combinatorici dinainte trasate, urmând regulile jocului structural al sistemului semnificativ dominant. Avem de-a face cu o asociere paradigmatică a obiectelor, semnificația fiecăruia dintre ele decurgând din dispunerea lor sintagmatică în spațiul ambiental. Discursul între utilizator și obiect este întrerupt, obiectele preferând comunicarea autistă orizontală stabilită la nivelul dispunerii lor sistemice.

Mediul tradițional este înlocuit de ambianță (devenită imperativ cultural), care necesită o continuu și activ travaliu tehnic de aranjare din partea utilizatorului în vederea atingerii unui stadiu cât mai avansat al funcționalizării și eficientizării, totul în culori și texturi structural impuse. Mai precis, mutația are loc în „trecerea de la coerența naturală a unei unități a gustului la coerența unui sistem cultural de semne”⁷. Ambianța are tocmai rolul de a șterge contrastul dintre natural și artificial, de a dizolva deodată cei doi poli ai dialecticii realului și aparenței/artificialului. La nivelul ambianței putem citi logica unei aseptică estetice a formei. Aici apare pentru prima dată teza hegemoniei formei manifestată ca putere dizolvantă a raporturilor investite simbolice. Forma se interpune între obiect și individ, înscriind obiectul în logica structural-semiologică și eliberând reductiv subiectul, doar în forma sa de consumator activ. Consumatorul devine un spectator lipsit de putere în fața sistemului semiologic al obiectelor semne de consum – începutul sfârșitului dialecticii între subiect și obiect.

Lucrurile însă nu au stat dintotdeauna așa, iar afacerea semiologică e o chestiune recentă, care poate fi descifrată tocmai folosind cheia unui Celălalt radical opus care o precede. Universul tradițional investit simbolic și afectiv reprezintă tocmai figura alterității. De ce anume e eliberat obiectul în ipostaza lui de funcționalitate semnificativă? De ce tip de investire din partea subiectului se distanțează el? Ce tip de discurs înlocuiește discursul obiectiv? Ca depozitar exterior al unei tradiții, ca instanță temporală, ca suport material al memoriei, ca tertip escapist, ca depozitar al unor dorințe reprimite sau denegate obiectul era parte constitutivă a unui discurs subiectiv (purtat pe verticalitate între două ordini, cea social-subiectivă și cea obiectiv-simbolică) mediat și mediator la unei serii întregi de mecanisme de investire, sublimare sau defulare. Oglinda (obiect investit simbolic par excelentă de imaginarul burghez), ceasornicul așezat strategic în poziția de garant al continuității tradiției și al finitudinii temporale constitutive a subiectului, patul nupțial, argintăria sunt doar câteva dintre obiectele lumii vechi. Obiectul investit simbolic e obiectul ca discurs al mitologiei personale, care articulează subiectul și raportul său cu exterioritatea socială. Cred că în acest punct, Baudrillard marșează pe ideea obiectului simbolic drept scut împotriva alienării, drept suport al unei subiectivării realizată prin plieri pe schemele apartenenței.

Colecția și colecționarul sunt poate cele mai stridente figuri ale marginalității în contextul ambelor lumi (modernă și cibernetică)⁸, înțelegerea discursului pasional ce se instaurează între ele fiind mediată de un ocol prin teoria psihanalitică freudiană. Relevanța analizei relației dintre colecționar și colecție rezidă tocmai în revelarea

⁶ Jean Baudrillard, *Sistemul de obiecte*, Ed. Echinoc, Cluj-Napoca 1996, p. 13.

⁷ Idem., p. 28

⁸ În teoriile baudrillardiene modernitatea poate fi înțeleasă ca sfârșit al ordinii naturii, destrucție a formei tradiționale, dizolvarea limitelor dintre interior și exterior, dizolvarea dialecticii dintre aparență și real, eliberarea de discursurile esențialiste, depășire a ordinii simbolice, instaurarea hegemoniilor raționalității teoretice și practic-tehnologice asupra lumii. Ordinea cibernetică poate fi lecturată ca metastază, chiar depășirea extatică a acestor tendințe. Mai modern decât modernul, iată ciberneticul! Ciberneticul, poate fi citit ca unul dintre primele conșpe aparținând simulării de ordin 3.

caracterului dual (mascat de sistemul de obiecte) al raportării la obiect – utilizare și posesie, „când obiectul nu mai e specificat de funcție e calificat de obiect”⁹. Colecția apare ca lanț metonimic al deplasării, în care obiectele investite pasional-erotic sunt doar stații intermediare în drumul dorinței către obiectul ei, absent însă la sfârșitul lanțului semnificant. Colecționarul se colecționează pe sine prin intermediul obiectelor, oscilând între regresiunea narcisistă și nevroza manifestată escapist în fața morții. Mai mult, consider că analiza baudrillardiană a figurii colecționarului este semnul că la timpul redactării acestui text autorul încă oscila între ireversibilitatea și reversibilitatea sistemului semnificant al obiectelor cu sistemul investițiilor simbolice, fie și doar ca soluții întotdeauna marginale și, pe alocuri, deviate.

Logica funcționalității nu este însă lipsită de contradicții sau limitări, sistemul faultându-se pe sine în cel puțin două situații precise: gadgetul și robotul (o „sinteză între funcționalitatea absolută și antropomorfismul absolut”¹⁰). Gadgetul reprezintă o formă de aberație, deoarece este obiectul care apare tocmai atunci când logica funcționalității depășește imaginarul dezirant al subiectului – un obiect care folosește, fără să existe o nevoie particulară căreia să îi răspundă. În cazul său sistemul eșuează să creeze social o cerere, acesta fiind totuși consumat, mai degrabă sub semnul marcajului individual al alinierii la curba progresului tehnologic. Robotul, de cealaltă parte este tocmai întâlnirea fericită, dar letală dintre imaginarul uman și cel tehnologic constituindu-se ca aberație la polul opus al gadgetului. Reprezentând forma desăvârșită a progresului, fiind unul dintre argumentele emiric verificabile ale mitului progresist, robotul pune capăt dezvoltării și logicii sistemului fiindcă dă seama de plierea neasumată a logicii funcționale la idealurile antropomorfe, subiectul semnificantul ultim și sublim bântuie încă imaginarul tehnoprogresist. Robotul este individul perfect funcțional, construit însă cu mici defecte pentru a putea totuși fi deosebit de modelul său uman. Suntem totuși într-o ordine simulatoare de ordin doi, unde se poate distinge încă între original și copie la nivelul realului. „Automatismul are drept ideal către care țintește subiectul uman, care devine astfel noua barieră în dezvoltarea obiectului tehnologic și asta tocmai din cauza suprasemnificării lui de către subiectul uman”¹¹. Renunțarea la producerea robotului cu caracteristici umane va reprezenta soluția ieșirii din imperativele antropomorfe și emanciparea totală a obiectului ca formă a funcționalității, de subiect.

Urmându-l pe Barthes și analizele acestuia din sistemul modei, Baudrillard construiește un sistem propriu de critică, preluând și suplimentând aparatul critic bartheean cu distincții de tipul, serie/model, conotație/denotație, prototip/diferențe marginale, etc.... În contextul unei teorii a socialului ca situs al antagonismelor de clasă, modelul va fi disponibil doar clasei dominante, seria rămânând să consoleze clasa dominată, așa cum la Barthes „în sistemele semiologice (cum e ce al modei) limbajul este elaborat de grupul care decide nu de masa vorbitoare”¹². Limbajul modei sau mai bine spus sistemul semiologic al modei operează cu un set întreg de forme și detalii (ceea ce la Baudrillard devine distincția între model și serie). Sistemul modei, dar și al mobilei, bucătăriei sau altele operează cu o serie de elemente, dispuse sintagmatic urmând liniile câtorva juxtațiuni posibile. Din perspectivă ideologică, pentru Barthes, dar și pentru Baudrillard, în tradiție

⁹ Jean Baudrillard, *Sistemul de obiecte*, Ed. Echinoc, Cluj-Napoca 1996, p. 58

¹⁰ Idem, p. 80

¹¹ Richard Lane, *Jean Baudrillard*, Ed. Routledge, London and New York 2000, p. 32

¹² Roland Barthes, *Elements of semiology*, Ed. Hill and Wang, New York, p. 31

durkheimiană obiectele devin „fapte sociale”, obiecte semantice prin excelență. În tradiție saussureană putem analiza sistemul semnificant al obiectelor, în termeni de langue și parole, codul și sintaxa generatoare a sistemului semiologic funcționând ca limbaj, iar apropierea și combinatorica personală făcând figură de *speech act*.

Distribuția și poziționarea socială se realizează prin intermediul diferențelor marginale (concept similar ca semnificație „câmpului de dispersie” teoretizat de Barthes ca sumă de variații ale aceleiași unități fără deplasarea unui prag de semnificație) al obiectelor semn, modelele (accesibile celor din vârful ierarhiei sociale) limitează emanciparea și evoluția statutului social individual. Mai precis, integrarea și poziționarea socială are loc doar într-o formă mediată de sistemul de obiecte semne, „această subiectivitate, chiar individualizată sau personalizată rămâne doar o conotație formală (altă expresie bartheeană) articulată pe aspecte neesențiale”¹³. Conform tezelor baudrillardiene consumul devine principala formă a alienării sociale, așa cum forța de muncă era alienată în procesul de producție în contextul teoriilor marxiste. Consumul, definit în primă instanță ca act de manipulare sistematică a semnelor (*SO*) instituie noi tipuri de relație atât între indivizi, cât și între indivizi și obiecte. „Consumul trebuie înțeles nu sub forma consumului de obiecte, ci sub forma consumului de elemente ideale ale sistemului diferențial”¹⁴.

Concluzionând, putem observa că în cazul *SO* suntem într-un cadrul de analiză baudrillardian puternic influențat de marxism, putându-se cu ușurință observa preeminenta modelului productivist, conceperea socialului ca loc al luptei de clasă (purtată pe terenul goanei după statut și diferențiere), păstrarea distincției bază/suprastructură, supradeterminarea ideologică a relațiilor sociale și denunțarea reproducerii raporturilor de putere capitaliste. O altă cheie de lectură a textului este psihanaliza freudiană, care joacă rol dublu între ordinea simbolică și cea a sistemului de semne. Prin intermediul ei înțelegem cum se manifestă subiectul atât într-o ordine, cât și în cealaltă. Trecerea de la subiectul care investește simbolic obiectul (într-o manieră mai degrabă dictată de SupraEu) la *mașinile dezirante* umane, care investesc la nivelul privirii și dorinței, se face prin medierea semiologiei funcționale a obiectului. Din perspectiva dezvoltării teoriei baudrillardiene a semnului și cea a simulării suntem cu *SO* într-o fază incipientă, în care obiectele (chiar denotate hiperfuncțional) funcționează ca semne, fără ca în acest moment să putem vorbi de o teorie a valorii semn. Aplicând retrospectiv teoriile baudrillardiene, putem spune că *SO* descrie încă o lume în care simulare e doar de rang secund, poate chiar o tranziție către ordinul trei. Sustinem asta fiindcă sistemul de obiecte ocultează aici o realitate pe care o putem încă intui, chiar și numai prin raportarea la lumea veche a simbolicului. Sistemul semiologic al obiectelor e construit în maniera saussureană, elementele și raporturile dintre ele în contextul sistemului sunt analoge comportamentului semnelor în sistemul limbii. La fel ca limbajul, sistemul de semne semnifică (poziția indivizilor în ierarhia socială), mediază comunicarea socială și își articulează o raționalitate proprie, generată de funcționarea sistemului.

II) SOCIETATEA DE CONSUM CA SISTEM SEMNIFICANT

¹³ Mike Gane, *Baudrillard's bestiary. Baudrillard and culture*, Ed. Routledge, London and New York 1991, p. 31

¹⁴ Idem., p. 33

Emergența societății de consum poate fi situată istoric în cea de-a doua jumătate a secolului XX, după terminarea celui de-al doilea război mondial. Interpretarea baudrillardiană a apariției consumului este legată de semnificația economică a crash-ului din anii '30, care în opinia autorului a revelat faptul că sistemul capitalist nu mai putea să funcționeze doar prin exploatarea muncitorilor, nu mai putea să-și sporească profiturile și dezvoltarea în contextul clasic al vechiului mod de producție cu ale sale raporturi de producție. Sistemul avea nevoie de o altă categorie de exploatați și deci de întreg alt mod social și economic de asigurare a dominației clasei social-economice superioare. Așa apare forma-consumator a cărei scop era tocmai de a suplimenta (în primă fază) forma-muncitor. O nouă ideologie, noi forme de alienare, noi moduri de subiectivare. Deși există între cele două moduri coincidența aceluiași mod de producție, între producție și consum se instituie diferențierea structurală. Consumul, nu e doar o altă formă a ordinii producției, căreia de fapt i se și suprapune, deoarece în noua organizare economico-politică avem de-a face cu „o ordine de manipulare a semnelor”¹⁵. Ceea ce se consumă de fapt sunt obiectele semne, forma semn a obiectului fiind profund diferită de forma marfă. Pornind de la asta putem defini consumul ca „un sistem care asigură ordinea semnelor și integrarea grupului: este în același timp o morală (un sistem de valori ideologice) și un sistem de comunicare, o structură de schimb”¹⁶.

Societatea de consum este un sistem semnificant, care funcționează după reguli analoage sistemului semnificant lingvistic, adică într-un mod diferențial (diferențiere prin negare), ordonator, generativ, constrângător, deci normativ, atât asupra indivizilor, cât și asupra raporturilor dintre ei. Constrângerea și controlul social major rezidă tocmai în transformarea consumului în metaconsum – indivizii ajung de fapt să se consume pe ei înșiși în ipostaza de consumator - și atât - alienându-se într-o formă reductivă în raport cu potențialitățile umane fundamentale (din nou desublimare represivă) – ceea ce la limită înseamnă un consum social universalizat al consumului însuși. La nivel social avem de-a face cu un imens proces de simulare, manifestat în prima instanță prin alinirea corpului social la generalizarea consumului de forme, de semne ale realului. Mai mult, acest proces are rol omogenizator și normativ în raport cu corpul social.

Pornind de la teoria fetișizării mărfii, așa cum apare ea în textele lui Marx, Baudrillard insită asupra reificării raporturilor sociale dintre indivizi și asupra faptului că ceea ce produce sistemul de producție capitalist nu este din punct de vedere obiectiv o serie de obiecte, ci mai degrabă o anumită formă – pentru Marx această formă era marfa/comoditatea („*forma marfă/comoditate* a produsului muncii sau *forma valoare a mărfii* este *forma celulară economică*”¹⁷). Extrapolând relațiile sociale în contextul societății de consum nu se mai realizează într-o formă simbolică și experiențială trăită, ci mai degrabă într-o formă lipsită de reciprocitate, spontaneitate – reificată – relațiile sociale devenind o marfă ca oricare alta. De fapt, miza baudrillardiană este construirea unei noi teorii a formării sociale la intersecția a trei mari figuri: Marx, Freud și Saussure. Proiectul se va definitiva însă dincolo de limitele *Societății de Consum (SC)*, atunci când în *Pentru o economie politică a*

¹⁵ Jean Baudrillard, *Societatea de consum. Mituri și structuri*, Ed. Comunicare. Ro, București 2005, p. 39

¹⁶ Idem., p. 99

¹⁷ Karl Marx, *Le capital, Vol. I*, Ed. Garnier-Flammarion, 1969, p.35

semnului (CEPS) se va face critica vechii economii politice și critica teoriei lingvistice saussurene.

Consumul (neanalizat în termeni de logică culturală postmodernă) definit ca activitate (ceea ce situează teoriile baudrillardiene în afara cercetărilor Școlii de la Frankfurt, care defineau consumul ca un mod pasiv de integrare socială) reprezintă pentru Baudrillard un proces de suplimentare a vechii scheme marxiste a modului de producție, care se transformă radical ca rezultat al suplimentării sale de un mod complementar al semnificării. „Teza fundamentală a textului este că societatea de consum e o fază nouă și lipsită de precedent în istoria capitalismului”¹⁸. Cred că putem interpreta deplasarea dinspre ordinea producției înspre ordinea consumului utilizând o cheie de lectură althusseriană. Situs-ul dominant al antagonismului social (societatea de consum este ordonată conform unor relații de putere și a unor lupte pentru dobândirea ei sau cel puțin a semnelor ei) s-a deplasat dinspre producție înspre consum, lupta pentru dominație socială ducându-se prin apropierea unor semne distinctive, ceea ce în final produce și isteria generalizată a fetișismului obiectului-semn. În acest punct Baudrillard oscilează între păstrarea și suplimentarea teoretizării ordinii producției (ceea ce probabil va reuși abia în *CPES*). „Sistemul este acum supradeterminat de ideologia consumului, însă producția este cea care încă determină”¹⁹, teză care reîntărește transformarea consumului în situs al procesului dominant. Ca activitate colectivă, consumul nu trebuie analizat pornind de la teorii ale plăcerii, ale satisfacției individuale, ci necesită (în accepțiune baudrillardiană) o analiză care îl situează în orizontul producției/consumului de semne, fiind condiționat, normat și generat de sistemul capitalist ca forță productivă, fără legatură cu principiul plăcerii generalizate social.

SC debutează cu o prezentare a miturilor care populează imaginarul conumatorului și care susțin de fapt funcționarea socială a acestui tip de economie. De la fericirea totală până la darurile disponibile celui care se exersează în calitatea lui de consumator, până la dezvăluirea mecanismelor de gândire mitică ce mediază înțelegerea fenomenului nimic nu rămâne deconstruit. De la mitul unei societăți a abundenței (imposibilă istoric și economic, dată fiind funcționarea oricărui sistem economic prin reglarea dezechilibrelor de inegalitate de care are structural nevoie pentru a funcționa) până la cotidiană punere în scenă a unei spectacular/spectrale/simulante generozități a sistemului cu alură festivă e o distanță de doar câteva mecanisme atât de prezente în vechiul realism magic și animist al triburilor primitive.

O posibilă genealogie baudrillardiană a consumului de-a lungul istoriei sistemului capitalist (cu a sa universalistă economie politică) se articulează în jurul ordinii producției, care începe prin investirea sistemului tehnic cu o forță de producție fără precedent. Corolarul acestei prin investiții, este producerea capitalului, condiționată la rândul ei de producția forței de muncă salariate și a sistemului de nevoi. Nevoile au valoare structurală în contextul sistemului, articulându-se între ele, fără a putea fi raportate la individ în baza unei teorii a plăcerii sau satisfacție pe care aparent o implică. Cel mult putem vorbi, în context baudrillardian de un principiu al denegării plăcerii (între noi fie vorba – perverse). Imposibilitatea satisfacției nevoii decurge din teza conform căreia nevoia se instalează ca dorință de diferențiere (întemeiată paradoxal pe disoluția tuturor diferențelor, dat fiind caracterul uniformizant al

¹⁸ Mike Gane, *Baudrillard's bestiary. Baudrillard and culture*, Ed. Routledge, London and New York 1991, p. 58

¹⁹ Idem., p. 67

sistemului de consum), ca „dorință de sens social”²⁰, iar dacă lucrurile stau așa atunci satisfacție este mereu amânată, dată fiind constanta luptă pentru distinctivitate și statut. Nevoile sunt doar alt tip de forțe de producție controlate și reproduse de sistemul care integrează ordinea producției și cea a consumului. Putem identifica două tipuri de constrângeri în context consumerist: la nivel structural, avem de-a face cu o constrângere de semnificare, iar la nivelul analizei strategice (socio-economice-politice), constrângerea ia forma obligației producției (de obiecte, sensuri, semne).²¹

În descrierea și explicarea modului de funcționare al infrastructurii consumului este doar primul nivel al analizei baudrillardiene, care trebuie suplimentat cu analiza ideologiei consumeriste. Pentru Baudrillard consumul este propriul său mit²², care se realizează devenind discursul oficial și dominant al socialului. Societatea și subiecții se apropiază pe sine și se poziționează social prin intermediul consumului și atât. Subiectul a cărui personalitate bânuie pe undeva printre obiectele-semn de care e înconjurat este constituit tocmai ca efect al acestei discursivități consumeriste. Relevantă pentru discuția noastră este și teza lui Etienne Balibar conform căruia putem înțelege constituirea de factură structuralistă a subiectului în trecerea de la paradigma fenomenologică a subiectului care constituie, la subiectivitatea constituită de sistem în accepțiune semiologic-structuralistă. Efectul discursului consumerist e o nouă formă de subiectivitate, de subiect (supus) consumator. Cred că înainte de a avansa în analiza noastră asupra semnificației ideologiei în teoria baudrillardiană ar trebui să ne oprim puțin asupra teoriei althusseriene a discursului, a cărei obiect este tocmai ideologia. Pentru început câteva idei asupra principiului realității psihanalizei – inconștientul, complice recunoscut al mecanismului ideologic.

Inconștientul (în interpretare althusseriană) poate fi gândit ca un sistem structurat, alcătuit dintr-o serie de elemente (elementele sunt în acest caz semnificanți, diferiți însă de semnificații altui tip de sistem semnificant cum ar fi cel al limbajului spre exemplu) care funcționează după anumite legi, la rândul lor dictate de o serie de mecanisme. Ca sistem semnificant, putem gândi inconștientul ca discursivitate, ca discurs cu efecte specifice. Relevant pentru cercetarea noastră este modul în care efectele discursului inconștientului se articulează cu efectele discursului ideologiei. Dar care e mai precis efectul de discurs prin excelență? „Dacă comparăm diferitele forme de discurs existente, adică formele discursului inconștientului, al discursului ideologiei, al discursului artei, al discursului științei, vom observa existența unui efect comun: *fiecare discurs produce un efect de subiectivitate (subjectivity effect, l'effet sujet)*. Orice discurs are ca și corelat necesar, un subiect, care este unul dintre efectele sale, poate chiar cel mai semnificativ, semn al funcționării sale. Discursul ideologic produce sau induce un efect de subiectivitate, un subiect, la fel și discursul științei și cel al inconștientului”.²³ Trebuie menționat aici că între diferitele forme de discurs, distinctivitatea se instaurează la nivelul diferențelor de structură și structurare existente între ele. Am ales să reproducem, *at length* acest pasaj, deoarece o

²⁰ Jean Baudrillard, *Societatea de consum. Mituri și structuri*, Ed. Comunicare. Ro, București 2005, p. 98

²¹ Idem., p. 104

²² Ibidem., p. 259

²³ Louis Althusser, *The humanist controversy and other writings*, Ed. Verso, London and New York 2003, p. 48

importantă parte a analizei noastre asupra ideologiei consumului în teoriile lui Baudrillard se va axa pe aplicații și dezvoltări ale tezei avansate de Althusser.

Raportul întreținut de subiect cu discursul al cărui efect este, diferă în funcție de discursul avut în vedere. Conform terminologiei althusseriene, dacă subiectul este *absent în persoană* din discursul științific care l-a generat, în cazul subiectului-efect al discursului ideologic lucrurile stau altfel, acesta fiind *prezent în persoană* și în calitate de semnificant central (centru specular/spectral al structurii) al acestui tip de discurs, care crează subiectul în chiar actul interpelării sale. În cazul discursului inconștientului, subiectul este reprezentat în contextul acestuia de un semnificant care îi ține locul. În trenea teoriilor lacaniene, Althusser gândește subiectul (efect de discurs) ca semnificant, absent, reprezentat sau prezent din discursul care l-a generat. Teoria discursurilor implică și se construiește deci pe teoria semnificantului.

Funcția specifică a discursului ideologic este dublă și se articulează pe o aparentă contradicție. Subiectul interpelat de ideologie și constituit în chiar actul interpelării sale, trebuie să se recunoască ca subiect/destinatar al acestui discurs, însă asta se face pe fondul nerecunoașteri (misrecognition) fundamentale în fapt. Recunoașterea este în fapt în acest caz o recunoaștere greșită, alienantă – subiectul se recunoaște într-o identitate alienată, fără a recunoaște și caracterul alienat și alienant al acestei recunoașteri. Ceea ce face posibilă recunoașterea subiectului în ideologie, ca subiect al acestei ideologii este corelația cu procesul de subiectivare al discursului inconștientului – discursul ideologiei, se articulează pe efectul discurs al inconștientului, produs de interpelarea subiecților de discursul ideologic. În „actul interpelării ideologice se declanșează efectul inconștientului, care produce la rândul său asumarea funcției de subiecți ai ideologiei din partea indivizilor”.²⁴

Este relevantă articularea discursului ideologiei cu cel al inconștientului în teoria althusseriană, fiindcă el ne-ar putea ajuta să înțelegem raportul existent între ideologia consumeristă și acel inconștient social invocat de Baudrillard. Dacă statutul social se reproduce prin intermediul consumului de obiecte-semne diferențiale, atunci asta e posibil și condiționat de existența unui inconștient social structurat de funcționarea codului ca „aparat (dispozitiv) ideologic inconștient”²⁵, a cărui efectivitate disciplinară este realizată tocmai de recunoașterea sa socială (greșită) ca imens mecanism gratificant, dezirabil și satisfăcător. Codul se manifestă simultan ca obligație (de a fii fericit consumând), moralitate (fun morality) și constrângere. Disciplinarea socială în cadrul societății de consum se realizează și prin intermediul imprimării indivizilor un comportament *other-directed* (conform terminologiei lui Riesmann), a cărui funcție e tocmai uniformizarea socială. Mai mult, ca subiect-efect al discursivității consumeriste, subiecții trebuie să își asume rolul propriei promovări. În lipsa unor relații sociale efectiv trăite, fiecare are datoria să devină propriul său PR-ist.

Orice formațiune socială funcționează în virtutea unei anumite organizări, care implică în mod necesare asumarea de către indivizi a anumitor poziții sau funcții sociale. Asumarea funcției sau poziției sociale înseamnă de fapt asumarea unei funcții-suport a aceluși tip de organizare, prezervarea aceluși status quo, funcționarea în interiorul acelei dispunerii economice și nu alta. Ideologia are tocmai rolul de a determina poziția subiecții în câmpul social-economic, mediind asumarea unor

²⁴ Idem., p. 56

²⁵ Mike Gane, *Baudrillard's bestiary. Baudrillard and culture*, Ed. Routledge, London and New York 1991, p. 60

funcții. Adresându-se în special clasei dominate, ideologia are tocmai rolul de a-i convinge, persuadea pe membrii ei că asta e poziția destinată lor, că se pot recunoaște într-o postură inferioară ca și status social, economic și politic, nerecunoscând însă și caracterul dominator, exploatare și alienant ce decurge de aici. Subiectul se recunoaște ca parte a discursului ideologiei, nerecunoscând inechitatea raportului de putere în care se angajează și nici unilateralitatea formei care ajunge să îl definească. „Interpelează (ideologia n.r.) și îi oferă subiectului interpelat/ cerându-i în același timp actele de identitate, fără a i le mai inapoia, pentru că tocmai *uniforma* (unica formă) *de Subiect* (mai ales în sensul de supus în acest caz.) a devenit identitatea sa”²⁶. Odată ce s-a recunoscut ca subiect discursului ideologic, individul ajunge să îl reitereze în viața sa cotidiană, atât ca și complex de semnificații, cât și ca atitudini, comportament social, asumare normativă, etc... mai mult, complice la afacerea asta e chiar inconștientul, care și el își reproduce formele și efectele chiar în cadre ideologizante.

Principala obligație a subiectului situat într-o societate de consum este nu doar de a se integra în logica consumeristă, dar mai ales de a se integra corect în consum. Poziția de consumator e ceva ce trebuie asumat fără resturi. Articulația ideologică are loc la nivelul codului, care produce diferențele structurale destinate înscripționării subiecților. Subiectul/forma consumator se seduce pe sine, se recunoaște în interpelarea lansată de consum și fără revoltă își asumă poziția în structura de consum. Mai mult, efectul aproape paradoxal al formei-consumator este chiar consumul de sine al formei. Câmpul analitic baudrillardian este un câmp structural în adâncime, implicând stratificarea psihică avansată de Freud, ceea ce îi și permite să definească manifestările ideologic-consumeriste ca isterie generalizată. Trebuie să amintim că determinarea comportamentală exercitată prin intermediul codului semiologic este supradeterminată sau codeterminată și de anomia dorinței (adevărul corpului subiectului consumator), care prin absența (localizată în adâncimea limbajului) sa scurt-circuitează discursul social la suprafața lui. În acest context putem înțelege de ce Baudrillard nu creditează teoria nevoilor. Nevoile sunt doar locuri intermediare ale circuitului deplasării, care se dispune între dorință și diferențele structurale. Metonimiile nu pot întemeia o teorie economică valabilă.

Revenind la caracterul mitologic al imaginarului ideologic consumerist, ar trebui să adăugăm și faptul că mitologiile bartheene și baudrillardiene se traduc social ca noi forme ale imperativului. O altă teză centrală, ca semnificații și implicații în SC este supradeterminarea consumului de către cod, prin intermediul ideologiei consumului. Vulnerabilitatea subiecților în fața noii ideologii, a noii funcționări a sistemului capitalist rezidă în aparenta generozitate și doza de emancipare pe care acesta o atrage după sine, „societatea de consum livrează beneficii tangibile, ne oferă darul sinelui, făcând aluzie nu către ceea ce suntem, ci către ceea ce putem deveni”²⁷. Subiectul-consumator este prins într-o continuă căutare și reinventare a sinelui, care-i scapă mereu tocmai pentru că asta susține reproducția codului și a funcționării sistemului de consum.

Odată cu SC, filosofia baudrillardiană își maturizează propriile idei avansate mai devreme în SO dezvoltând teoretizarea obiectului ca semn, a semnificației valorii semn, individualizându-se în contextul cultural contemporan prin câteva nuanțări ale

²⁶ Louis Althusser, *The humanist controversy and other writings*, Ed. Verso, London and New York 2003, p. 55

²⁷ William Pawlett, *Jean Baudrillard. Key sociologists*, Ed. Routledge and New York 2007, p. 18

teorilor în vogă la vremea aceea. Mai mult, considerăm că sistemul de consum poate fi interpretat ca aparținând simulării de ordin trei, sistemul de semnificare despărțindu-se definitiv de orice încercare de a mai surprinde realul, acesta devenind propria sa simulare. Textul pierde totuși la nivelul ezitărilor baudrillardiene între dorința de a demonstra depășirea ordinii producției de către cea a consumului și aparatul critic și teoriile realmente avansate. Pentru acest scop teoria valorii semn nu este încă suficient dezvoltată, ea fiind atât cheia unei reconsiderări teoretice a consumului, cât și una din veritabilele ieșiri din framework-ul marxist ortodox. În analiza subiectului se mai poate constata o mișcare, de data asta dinstre psihanaliza freudiană înspre teoria lacaniană, care pare a servi mai bine scopurilor baudrillardiene atunci când apare problema întemeierii psihice a mecanismului ideologic. Sintetizând, SC deschide linia rescrierilor și abandonărilor unora dintre conceptele marxiste clasice de analiză a sistemului capitalist: raportul producție-consum, bază-ideologie, producție-semnificare, nevoi umane-satisfacții, pentru a enumera doar câteva dintre ele.

III) FUNDAMENTELE UNEI TEORII BAUDRILLARDIENE A VALORII SEMN

Prima teză textului *Pentru o economie politică a semnelui* (CEPS), care deschide disputa baudrillardiană cu marxismul (realizată în termenii unei teorii a valorii/semn) este legată de necesitatea construirii unei teorii sociale pornind de la imperativul prestației sociale și al semnificării, ceea ce implică o deconstrucție/respingere a criticii societății de consum și a sistemului de obiecte întemeiată în analiza nevoilor și a satisfacției lor. Mai mult, Baudrillard propune înlocuirea falsei concepții a consumului în termenii teoriei gratificației generalizate, înlocuind-o cu teorie consumului ca *destin social*²⁸, care afectează toate câmpurile socialului dispunându-le în scheme antagoniste. Anticipând puțin, putem afirma că așa cum valoarea de întrebuințare e un alibi pentru valoarea de schimb, la fel și funcționalitatea e doar un alibi al distinctivității. Logica distinctivității și a prestigiului social nu e independentă de raporturile de putere, ea asigurând în fapt dominația unei clase asupra celorlalte, consumul aparent egalitarist având menirea de a lăsa iluzia unei destratificări sociale. Dacă în societățile precapitaliste obiectele se divizau clar în funcție de obiecte cu valoare de întrebuințare și altele cu valoare de prestigiu, ceea ce diviza și practica de consum social (conform teoriilor lui Veblen, îndeaproape analizate și pe alocuri preluate de Baudrillard), acum avem de-a face, mai degrabă, cu o ambiguitate la nivel obiectal. Fiecare obiect este fabricat în virtutea unei anumite funcții, fiind simultan și principal produs ca însemn, marcă, inscripție.

Așa cum Bourdieu realiza o clasificare socială pornind de la distribuția gusturilor (vicios legate de poziția socială), gusturile reprezentând și apartenența la un anumit grup, la fel și Baudrillard construiește un model al reprezentării apartenenței sociale plecând de la obiectele-semne deținute. În acest context putem înțelege de ce practicile consumiste de diferențiere sunt deopotrivă și practici ale conformismului. Ne distingem de un grup înscriindu-ne cu semnele apartenenței la un altul. Obiectul-semn, generat de sistemul de producție și consum al societății capitaliste este încărcat de semnificații politice (ca semn al puterii deținute în cazul clasei dominante), sociale

²⁸ Jean Baudrillard, *Pour une critique de l'économie politique du signe*, Ed.Gallimard, Paris 1972, p. 10

(ca semn al poziționării în ierarhia socială întotdeauna integrată în sistemul de consum) sau culturale (ca semn al aproprierii tehnicii de a reuși în combinarea coerentă a elementelor diferențierei – gustul traducându-se acum în termenii unei abilități practice de a asorta diverse elemente în vederea unui cât mai reușit efect de inventare al sinelui).

Pierre Bourdieu surprinde excelent luptele semiologice care se duc la nivelul socialului, unde este evidentă strarea de conflict și raporturi de forță nuanțate între clase, stările de forță traducându-se ca „lupte pentru apropiere pentru bunurile rare și pentru puterea propriu zis politică asupra distribuției și redistribuției profiturilor”²⁹. Și pentru el luptele pentru apropierea bunurilor culturale și economice sunt doar modalități de apropiere a semnelor distinctive. În acest sens cultura devine o miză socială, iar interesul pentru cultură nu este decât un produs al competiției, pe care la rândul său o produce. Fiecare individ lupă doar pentru a crea aparența apartenenței la clasa superioară celeia din care, în fapt, se găsește. Socialul este un teatru al unor reprezentării individuale de vise și aspirații. Ca și observație Bourdieu atrage atenția asupra faptului că, locul prin excelență al luptelor simbolice este chiar clasa dominantă. În bună tradiție marxistă, conceptul de clasă este utilizat aici ca ansamblu al posibilităților și imposibilităților. Clasa dominantă este un spațiu relativ autonom (diferențiat negativ în raport cu restul socialului) a cărei structură este construită prin distribuția între membrii săi a diferite specii de capital. Clasificarea prin raportare la clase sociale impune și implică un șir de alte ierarhizări și dependențe. Astfel, spațiilor de stiluri de viață le corespund sisteme de proprietăți economice și culturale, ceea ce implică diferite sisteme de dispoziții. Apartenența unui subiect la un anumit spațiu social depinde de „structura patrimoniului său, capitalul cultural posedat, capitalul economic posedat și traiectoria sa socială”³⁰. De fapt structura patrimoniului este alcătuită din capitalul economic și cultural posedat, iar traiectoria socială a unui individ determină prin modul său de achiziție raportul său cu patrimoniul deținut.

Logica luptei de clasă existente la nivelul socialului reprezintă una dintre justificările baudrillardiene ale respingerii tezelor generozității egalitare ale consumului. „Toți suntem egali în fața valorii de întrebuințare a obiectelor, dar nu și în fața obiectelor ca semne și diferențe, acestea fiind profund ierarhizate”³¹. Deși aparent, într-o societate democratică subiectul poate să își depășească sau deconstruiască clasa din care provine, lucrul acesta este posibil numai între limitele foarte stricte ale mobilității și inerției sociale (știm cu toții că emanciparea este posibilă doar colectiv). Contradicțiile inerente ale imobilității fundamentale reale ale sistemului capitalist democratic sunt dizolvate de ideologia egalitarismului șanselor și a mijloacelor de a atinge scopurile dublată de semnificarea în exces a semnelor dinamismului/schimbării social(e), ceea ce contrazice datele reale ale funcționării societății, însă întreține mitul la nivel subiectiv-individual. În fine, achiziționarea obiectelor-semn de către subiecții, care doresc să parvină social, cel puțin, formal e mai degrabă o modalitate a resemnării decât a penetrării unui spațiu social superior. Deși obiectul de consum semnifică o ordine superioară, aceasta rămâne de neatins ca orice alt referent real al sistemului semnificativ. Astfel putem înțelege de ce

²⁹ Pierre Bourdieu, *La distinction. Critique sociale de jugement*, Les Editions de Minuit, Paris 1979, p.318

³⁰ Pierre Bourdieu, *La distinction. Critique sociale de jugement*, Les Editions de Minuit, Paris 1979, p. 298

³¹ Jean Baudrillard, *Societatea de consum. Mituri și structuri*, Ed. Comunicare. Ro, București 2005, p. 113

distinctivitatea socială se traduce de fapt ca discriminare socială. Discriminarea e simultan una politică, estetică, morală și economică, fiindcă sistemul de semne angrenează în logica sa o serie întreagă de sisteme de valori. „E o întreagă nouă strategie de clasă organizată în jurul posesiei bunurilor materiale și culturale. Universalizarea valorilor și a criteriilor de consum se face cu scopul asigării claselor iresponsabile (fără putere de decizie) consumului, ceea ce păstrează pentru clasele dominate privilegiul puterii lor. [...] Consumul, valorile consumeriste se definesc drept criterii al unei noi discriminări: adeziunea la acele valori joacă rolul unei noi morale la-ndemâna sclavilor (opusă unei morale a stăpânilor n.r.)”³². Concluzia baudrillardiană e premizelor de mai sus trimite la o suplimentare a analizei sociologice, cu una ideologic-politică a sistemului semnificativ de obiecte. La Baudrillard, semiologia socială încetează să mai fie modă culturală pentru a deveni teorie critică și politică.

„Orice discurs, profan sau savant, asupra consumului se articulează pe această secvență mitologică de basm: Un Om dotat cu nevoi care-l poartă către obiecte ce-i oferă satisfacție. Cum omul cu pricina nu este niciodată pe deplin stăsfăcut (ceea ce, de altfel, i se și reproșează), povestea se repetă la nesfârșit, cu limpezia perfectă a vechilor fabule”³³. Baudrillard inventariază aici trei tipuri de raportări: cea a lui Galbraith a alegerii rezultat al persuasiunii, a lui Marshall a raționalității și interdependenței nevoilor și, în fine, a lui Gervasi, care susține condiționarea alegerilor de o experiență normativă în contextul unei interdependențe a nevoilor. Pentru Baudrillard nevoile sunt produse și articulate social de sistemul capitalist, de codul structural care le generează ca pe oricare alte forte de producție și semnificație.

Baudrillard argumentează că principiul oricărei economii politice, este metafizica separare și apoi adecvare a subiectului și obiectului în termenii unei logici disjunctive. Astfel nevoia apare ca un corelat necesar al unui subiect, care în mod esențial este definit de nevoia sa (naturală sau artificială) pentru anumite obiecte. Sistemul nevoilor funcționează analog credinței primitivilor în *mana*. Pentru Baudrillard nevoile sunt doar un mecanism de falsă legitimitate a proceselor de schimb și semnificare. Pentru a justifica și naturaliza dincolo de critică mecanismul cererii și ofertei în economia capitalistă a fost necesară construirea unui model explicativ axat pe subiectul uman, înzestrat cu nevoi a căror satisfacție se realizează în consumul de bunuri. A înțelege mecanismul mistificator al teoriei nevoilor înseamnă a înțelege modul real de funcționare al logicii sociale. Baudrillard reinversează schema unei preeminențe a satisfacerii nevoilor primare (la fel de artificiale ca și cele social-istorice), susținând că în spațiul social subiectul trebuie mai întâi să se semnifice pe sine pentru a putea exista, nevoile primare fiind întotdeauna o chestiune relativă la tipuri de societăți, ideologii, condiții economic-politice și cultură. Producția de valori și diferențe statutare, producția de semnificații trebuie raționalizată și mascată ideologic, ceea ce se și întâmplă prin intermediul postulerii existenței nevoilor și a necesității consumării de bunuri în virtutea satisfacerii lor. În termeni freudieni putem explica asta prin analogie cu discursul manifest, care este supradeterminat de, și ocultează discursul latent. Anticipând puțin putem spune că discursul latent al valorii structurale diferențiale folosește ca alibi toate celelalte discursuri valorice manifeste.

³² Jean Baudrillard, *Pour une critique de l'économie politique du signe*, Ed. Gallimard, Paris 1972, p. 56

³³ Jean Baudrillard, *Societatea de consum. Mituri și structuri*, Ed. Comunicare. Ro, București 2005, p.

Pentru Baudrillard nevoile cad sub sfera unui concept ideologic, care trebuie deconstruit. „Legitimitatea conceptului se fundamentează pe existența unui minimum vital antropologic, care ar fi cel al nevoilor primare – zonă ireductibilă unde individul se determină pe sine. [...] De fapt, minimumul vital antropologic nu există: în toate societățile el este determinat rezidual de urgența fundamentală a unui excedent”³⁴. Minimumul fluctuează de la o societate la alta, de la o ordine la alta, fiind imposibil de stabilit, ceea ce anulează și imposibilitatea de a defini și numi nevoile primare, deci și a le diferenția pe acestea de nevoile așa-zis artificiale. Sistemul capitalist se folosește de acest postulat antropologic pentru a legitima consumul, nevoile fiind în cadrul său doar alte forțe productive printre altele, un alt tip de capital investit printre altele. Nevoile, satisfacerea lor și eliberarea altora așa-zis reprimate sunt doar niste concepte vide ce pun în mișcare mecanismul desublimării (repressive în fapt) la nivel social. Toate aceste considerații servesc drept fundație pentru una dintre mizele esențiale ale textului și anume critica baudrillardiană a valorii de întrebuințare, sprijinită pe teoria valorii/semn. Înainte de asta, se impun însă câteva considerații asupra obiectului-semn și asupra unor corectări/dezvoltări baudrillardiene la adresa propriei critici a consumului.

Obiectul-semn consumat este forma a cărei conținut real este relația socială reificată, abolită sau simulată așa cum comoditatea era forța de muncă reificată. Obiectul semn este un simplu element codat diferențial al sistemului semnificant, fiind în primă instanță valoare socială generată de către codul structural. Conform teoriei baudrillardiene trebuie să distingem între patru tipuri de logici, analizând raporturile care se stabilesc între ele. Avem astfel:

- o logică funcțională a valorii de întrebuințare, axată pe operațiunile practice; în acest context obiectul are statut de util/ustensil
- o logică economică a valorii de schimb, o logică a echivalenței; obiectul în acest caz fiind marfa
- o logică a schimbului simbolic, o logică a ambivalenței; obiectul în acest caz fiind simbolul
- o logică a valorii semn, ca logică a diferenței; obiectul luat în considerare sub acest aspect fiind semnul.³⁵

Adăugăm că fiecărei logici prezentate mai sus îi corespunde o ordine căreia îi aparține. Am avea astfel ordinea producției pentru logica echivalenței, dar și operațiunilor practice (deoarece valoarea de întrebuințare e generată de valoarea de schimb, deși buna întrebuințare a obiectului ar ține aparent de ordinea precapitalistă conform teoretizărilor lui Marx), ordinea simbolică pentru schimbul simbolic și ordinea consumului (a simulării) pentru logica diferenței. Echivalența, ambivalența și diferențierea joca roulul unor imense mecanisme de *salva veritate* prin raportare la obiectele pe care le decupează. Astfel înăuntrul fiecărui tip de logică, obiecte pot fi substituibile între ele conform principiul care structurează ordinea. Spre exemplu, dacă ne gândim la modul în care Marx descrie circulația marfurilor, știm că ele se pot substituie unele cu celalte sub raportul echivalenței. „Ca valori toate mărfurile sunt expresii egale ale aceleiași unități, munca umană substituibile unele cu celalte. O marfă se poate substitui cu o alta, de îndată ce posedă o formă, care o face să apară ca valoare”³⁶, teza fiind valabilă și în contextul teoriei baudrillardiene.

³⁴ Jean Baudrillard, *Pour une critique de l'économie politique du signe*, Ed. Gallimard, Paris 1972, p. 84

³⁵ Idem., p. 64

³⁶ Karl Marx, *Le capital*, Vol. I, Ed. Garnier-Flammarion, 1969, p. 56

Leitmotivul criticii de inspirație marxistă a societăților capitaliste este analiza fetișizării mărfii și a banilor (importanța acestui lucru ia scapat, se pare, doar lui Althusser). Pentru Baudrillard abordarea apare ca fiind una ideologică în chiar demersul ei de a denunța ideologia, fiindcă mizează pe o serie de postulate dispuse disjunctiv, necriticate. Propria sa interpretare pornește de la legătura de interdependență existentă între fetiș și ideologie, pornind de la pasiunea socială pentru cod, care le articulează. În ceea ce ne privește, fetișul e una dintre primele forme de simulacru, iar ideologia o formă incipientă a ceea ce va deveni mai târziu teoria simulării în filosofia baudrillardiană. Argumentăm asta utilizând descrierea baudrillardiană a semnificației fetișului, „aspectul de <mimare/simulare/aparență (fainctise), de trucaj, de inscripție artificială, de travaliu cultural al semnelor este la originea statutului de obiect-fetiș și în fascinația pe care o exercită”³⁷, ceea ce ne conduce la concluzia că fetișizarea are mai puțin de-a face cu mascarea caracterului social al obiectului și al muncii sau reificarea relațiilor sociale, cât mai degrabă cu o „fetișizare a semnificantului, adică prinderea subiectului în ceea ce, în obiect este <factice>, diferențiat, codat, sistematizat”³⁸. În acest sens putem înțelege ideologia ca fetișizarea ca *pasiune pentru cod* (originată în dorința perversă a subiectului pentru sistematicitate), iar ideologia ca generalizarea codului structural la toate nivelele. Concluzionând, fetișizarea are legătură cu plăcerea noastră perversă pentru sisteme, ordonări sau calcule perfecte, organizări și sistematizări fără rest a întregii noastre vieți cotidiene. Putem deci afirma că fetișismul revine obiectului-semn (în contextul ordinii consumului), ca însemn diferențial sau mostră sintetizatoare a întregului sistem de producție de semne.

Un spectru băntuie ideologia, ordinea simbolică! În cheie derrideeană putem citit în prezența obscenă a ideologiei, reducția ambivalenței ordinii simbolice, ceea ce ne poate permite să riscăm în asertarea tezei că trecerea de la ordinea simbolică la cea semiologică este în mod necesar generatoare de ideologie. Ordinea semiologică este un spațiu ideologic prin natura sa, procesul ideologic fiind chiar reducția semiologică a simbolicului. Baudrillard identifică patru scheme de operațiune ideologică: 1) simultaneitatea ideologică la nivelul structurii psihice și a celei sociale, 2) anularea travaliului real (psihic sau social) și înlocuirea lui de către cel ideologic, 3) dublarea marcajului de către semne, de o *totalizare prin semne* și o autonomizare a sistemului de semne, și 4) totalizarea semiologică abstractă permite semnelor să funcționeze ideologic (adică să întemeieze și să reproducă discriminări și raporturi de putere)³⁹. Ideologia trebuie să mascheze și să rezolve (chiar și doar în mod aparent) contradicțiile sociale, să manipuleze și să deturneze sensul valorii la nivel social.

Gândit ca un proces dublu, consumul - implicând atât producția, cât și cheltuiala - generează valoare semn a obiectului. Dacă procesul conomie politice, constă în transformarea tuturor valorilor în valori de schimb economic, atunci putem înțelege consumul drept proces al economiei politice a semnului, prin care „se transformă valoare de schimb economică în valoare de schimb/semn”⁴⁰, în acest sens ordinea consumului depășind ordinea producției. Transformarea are loc prin intermediul travaliului social de cheltuială somptuară sau statutară, adică printr-o supralicitare a celui de-al doilea aspect al consumului prezentat mai sus. Trăsătura definitorie a consumului (un alt nume pentru economia politică a semnului) este tocmai întemeierea lui într-un act de cheltuială (semn al dominației) generalizat (fără

³⁷ Jean Baudrillard, *Pour une critique de l'économie politique du signe*, Ed.Gallimard, Paris 1972, p. 99

³⁸ Idem., p. 100

³⁹ Idem., p. 113

⁴⁰ Ibidem., p. 129

a fi egalitar) la toate nivelele socialului. Dominația instituită astfel în tremeni baudrillardieni una de *castă* (mai degrabă decât de clasă).

Așa cum am arătat mai sus, în *CEPS* sunt prezentate cele 4 tipuri de logici posibile relative la modul de decupare valoric al obiectului. Avem astfel 3 tipuri de valori posibile (schimbul simbolic fiind negarea oricărei valori): valoare de întrebuințare, valoarea de schimb și valoare semn, a cărăor negare ar fi funcționarea obiectului în cadrul schimbului simbolic. Între valori se instituie diferite raporturi de tranzit și de înlocuire a oricărei una cu cealaltă. Spre exemplu, în trecerea de la valoarea de întrebuințare către cea de schimb se instituie procesul de producție al formei marfă, iar dacă adăugăm și procesul invers-complementar avem deja ciclul întreg al fluctuării valorii în economia politică. Consumul apare în transfigurarea valorii de schimb în valoare semn, procesul invers întregind mecanismul economiei politice al semnului (formă a exploatarei economice prin intermediul monopolului de capital și al monopolului codului semnificativ). Toate reconversiile care au loc în transfigurarea valorii în schimb simbolic sunt semne ale transgresiunii și ai cheltuielii (în termenii Lui Bataille), prin intermediul lor are loc destituirea ordinii semiologice și înlocuirea ei cu ordinea simbolică. Desigur că Baudrillard stabilește și o serie de corelații între diferitele cupluri de valori și modul saussurean de articulare a semnului. Astfel valoare de întrebuințare este pentru valoare de schimb sau valoarea/semn ceea ce e semnificativ pentru semnificativ, existând o echivalență structurală între semnificativ și valoarea semn sau de schimb și semnificativ și valoarea de întrebuințare. Aceasta ultimă ipoteză baudrillardiană va întemeia teoretic critica valorii de întrebuințare și a semnificativului, analiză care va permite apoi extinderea criticii economiei politice până la funcționarea semnului.

Printr-o mișcare teoretică complexă, articulată pe doi pași (primul pas: critica valorii de întrebuințare și pasul doi către o critică a economiei politice a semnului), Baudrillard realizează (fapt prea puțin remarcat) o veritabilă mutație teoretică în câmpul filosofiei valorii. Ipoteza baudrillardiană de lucru este că nevoile susțin sistemul valorii de întrebuințare, la fel cum munca socială abstractă susține sistemul valorii de schimb. Ipotezei i se adaugă și faptul că deși Marx gândește forma-marfă ca având simultan o valoare de întrebuințare și una de schimb, critica marxistă are în vedere doar valoarea de schimb, considerând că valoarea de întrebuințare iese în afara schemei de fetișizare, „(marfa) ca valoare de întrebuințare, n-are nimic misterios (a se citi mistificator n.r.) în ea, fie deoarece ea satisface nevoile omului prin proprietățile sale, fie că proprietățile sale sunt produse prin munca umană”⁴¹. Baudrillard argumentează că avem de-a face cu un fetișism și la nivelul valorii de întrebuințare, fiindcă utilitatea (concept ideologic tradus ca finalitate obiectivă a obiectului pentru subiectul consumator) funcționează tot ca un sistem de echivalență abstract, care permite substituirea marfurilor între ele. Sintetizând, putem afirma că o critică a fetișismului mărfii ar trebui să aibă în vedere ambele tipuri de valoare, fiindcă ambele sunt la fel de ideologizante, susținându-se una pe cealaltă. Nu poate exista valoare de schimb, dacă nu există un alibi al funcționării ei sociale, iar acest pretext ideologic este chiar valoarea de întrebuințare, care decupează prin intermediul logicii utilității forma/obiect. Ambele valori sunt generate de același sistem de producție socială, fiind organizate de același cod structural. Credem că la Baudrillard valoare e ceva ce se atașează unei forme atunci când ceva este abstractizat, afirmat doar sub un anume

⁴¹ Karl Marx, *Le capital*, Vol. I, Ed. Garnier-Flammarion, 1969, p. 68

aspect. Orice decupaj sau proces de semnificare al unui obiect, redă acel obiect sub o anumită formă care i se atașează o valoare. De îndată ce discursivitatea valorii circumscrie obiectul, am ieșit din ordine simbolică (axată pe ambivalența oricărui lucru, deci situarea lui în fara valorii care îl poate pozitiviza, reducându-l doar la un anumit aspect) pentru a intra într-o ordine semiologică, deci în ideologic. Sintetizând, putem spune că ideologia este un proces de reducere-abstracție a ordinii simbolice (și a elementelor sale constitutive), iar „această abstracție reductivă se dă imediat ca valoare (autonomă), drept conținut (transcendent) și drept reprezentare a conștiinței (semnificat)”⁴², astfel poate apărea ceva de forma culturii drept un ansamblu al *transcendenței conținuturilor*, folosind termenii lui Baudrillard.

Sistemul de producție, iar ulterior sistemul de semnificare al consumului funcționează prin crearea simultană a nevoilor (de la cele care răspund anumitor utilități până la cele care răspund dorinței de diferențiere social-statutară) și a obiectelor care le răspund. Utilitatea este pentru Baudrillard un concept metafizic, „valoarea de întrebuințare este expresia unei metafizici: cea a utilității, care se înscrie ca o specie de lege *morală* în centrul obiectului”⁴³, argumentul fiind că utilitatea e ceva la fel de abstract, ca și abstractivitatea travaliului social. Pasiunea pentru cod apare și într-un loc și în celălalt, iar asta e posibil tocmai pentru că întotdeauna ideologia funcționează prin dedublări disjunctive ale termenilor, în care una funcționează ca și alibi/momeală social(ă) pentru celălalt. Susținem că mecanismul valorii de întrebuințare este chiar mai subtil, pentru că utilitatea nu doar articulează obiectul cu sine înscriindu-l în logica echivalenței (cu el însuși și cu toate celelalte obiecte) sub aspect al caracterului util, ci utilitatea implică cu necesitate subiectul, fiindcă a fi util e un concept tranzitiv (pentru cine e ceva util? Cui servește ceva?) și necesitatea unei relații de adecvare necesare a subiectului cu obiectul în cheie utilitaristă. În termeni althusserieni, ideologia utilității (cu atât de evidentă valoare de întrebuințare) interpelează subiectul și îl constituie ca ființă dotată în mod necesar cu nevoi (dintre care unele trebuie să fie vitale, primare) a căror satisfacție e moral și social obligat să o urmărească. Pe acest moment se articulează toată ideologia emancipării, care a devenit la fel de imperativă ca mai vechea morală a datoriei.

Așa cum aminteam mai sus valoare de schimb și valoarea de întrebuințare se găsesc în același raport ca semnificantul și semnificatul în teoria saussureană a semnului. Teza centrală a criticii valorii de întrebuințare este că „valoarea de întrebuințare și nevoile nu sunt decât un efect al valorii de schimb. Semnificatul (referentul) nu e decât un efect al semnificantului. Nici unul, nici celălalt dintre termeni nu reprezintă o realitate autonomă, pe care valoarea de schimb sau semnificantul ar veni să o traducă în codul lor. Semnificatul și valoarea de întrebuințare nu sunt decât *modele de simulare* prouduse de jocul valorii de schimb și al semnificantului”⁴⁴ (argumentul descriptiv al economiei politice a semnului). Atât valoarea de întrebuințare, cât și semnificantul sunt efecte ale codului structural, adică momente finale ale ideologiei sistemului de producție și semnificare. Strategia comună atât valorii de schimb, cât și semnificantului e un tertip prin care o formă se ascunde în spatele unei așa-zis evidente/obiectivități a conținutului pentru a se putea reproduce nestingherită la nesfârșit. Aceiași logică stă și în spatele producției de bunuri și de

⁴² Jean Baudrillard, *Pour une critique de l'économie politique du signe*, Ed.Gallimard, Paris 1972, p. 175

⁴³ Idem, p. 159

⁴⁴ Jean Baudrillard, *Pour une critique de l'économie politique du signe*, Ed.Gallimard, Paris 1972, p. 165

semnificații, mai mult există o suprapunere a marfii și a semnului, în ideea în care marfa *semnifică* (statutul, poziția, puterea), în exact aceeași măsură în care și semnul *produce* (sens, semnificatul, realul), mai mult putem afirma că sistemul comodităților este un sistem de comunicare, în aceeași măsură în care sistemul semnificant este unul de producție.

În contextul ultimelor idei putem, cred, în sfârșit defini consumul (așa cum apare el într-o ultimă fază la Baudrillard) drept „stadiul în care marfa este imediat produsă ca semn, ca valoare semn, iar semnele (cultura) ca mărfuri”⁴⁵, ceea ce înseamnă că e ideologică orice separație a sistemului de producție de sistemul de semne (nici măcar în baza unei baze infrastructurale care ar determina în ultimă instanță superstructura) – ideologia e peste tot dedublându-se în sistemul semiologic contemporan în articularea dintre forma/obiect (obiectul suport al valorii, alibi al circulației și reproducerii valorii) și supradeterminarea sa valorică ca întrebuintare, schimb, semn. Critica economiei politice așa cum a fost avansată de Marx se suplimentează la Baudrillard cu o critică de factură semiolog-structuralistă, rezultatul final fiind critica economiei politice a semnului (critica sistemului de consum) ca formă și diferență codată a sistemului semnificant și a celui de producție/consum capitalist.

Anticipând teoria simulării, Baudrillard situează deja critica semiologiei saussureene și implicit critica economiei politice într-un framework postmodern, a cărui primă premisă este realitatea ca efect al jocului structural (discursivității) valoric(e). În cazul sistemului valorii de schimb efectul de real (argumentul obiectivității și dovada finității obiective) e sistemul nevoilor și al valorii de întrebuintare. În cazul sistemului semnificant efectul de real apare la nivelul semnificatului (care aparent realmente decupează o parte precisă a realului, semnificația trimitând către lumea reală) sau al referentului. Pentru Baudrillard, spre deosebire de Saussure semnificația are o relație de implicație directă cu valoarea semnului. Dacă la Saussure semnificația era conceptul mental sau ideea atașată imaginii auditive corespondente unui anumit semnificant, Baudrillard argumentează că de fapt valoarea este cea care determină/generează semnificația, care devinde astfel doar efect de structură, ținând cont că valoarea unui semn (separată în valoarea unui semnificant a unui semnificat) este relativă și stabilită negativ-diferențial prin raportare la toate celelalte semne (semnificanți și semnificanți) ale sistemului. Atunci semnificația (sau referentul așa cum argumentează Benveniste) nu este acolo ca să facă legătura între real și sistemul, care ar trebui să traducă acest real, ci semnificația (referentul) e doar o chestiune relativă la poziția în structură, existența ei fiind de exact aceeași natură ca și a semnului. Realul rămâne la nesfârșit în afara sistemului, care îl suprasemnifică în exces reducându-l la un model de simulare.

Critica efectului de real în contextul funcționării semnului așa cum apare ea la Baudrillard se întrepătrunde simultan și împotriva teoriei saussureene și a suplimentărilor lui Benveniste, care deși discută în termeni de semn și referent (aparent acel obiect real pe care semnul îl designează). Dacă înțelegem semnificantul ca formă/decupaj al gândirii mediat de sistemul semnificant și semnificantul sau referentul ca decupaj corespunzător, dar de data asta al realului (corespondențe de unu la unu), atunci putem argumenta că realul astfel decupat e doar un efect codat, el aparținând tot ordinii sistemului semnificant, nu realului (care servește ca pretext). Ontologia este una a semnului, nu este cea a realului – semnificarea designând o ordine cosubstanțială ei,

⁴⁵ Idem., p. 178

nu una complementară real-obiectivă. Putem traduce asta în cheie lacaniană dacă ne gândim că Realul scapă întotdeauna lanțului semnificant, „este legea codului și a Semnificantului care informează și determină inclusiv <realitatea>. Codul devine veritabilul pricipiu al realității”⁴⁶. Semnificatul sau referentul sunt doar alibiuri, concepte metafizic-ideologice care susțin sistemul semnificant, prin intermediul lor realizându-se un detur prin real, care e de fapt o deturnare simulatoare a realului. Ironia este că și realul (chiar ca și principiu) a fost deturnat de ordinea semiologică către o funcționare ideologică în sensul că și el e acolo doar pentru a masca o realitate mai fundamentală și anume destrucția ordinii simbolice, care *bântuie* (în termeni baudrillardieni) sistemul semnificant – realul devine astfel unul dintre cei mai subtili complici ai codului. Dacă ne gândim la funcționarea semnului în sistemul semnificant de ordin doi (așa cum apare el în *Mitologiile* lui Roland Barthes), atunci putem spune că pentru Baudrillard semnul acționează exact așa și în sistemul semnificant de ordin unul, denotația nefiind decât o conotație mai subtilă, efect al combinatoricilor structurale.

Ceea ce se opune semnului și până la urmă întregii ordini semiologice este simbolul sau ordinea simbolică. Valoarea semn acționează prin reducția ambivalenței simbolului, „raționalitatea semnului se fondează pe excluderea , pe aneantizarea oricărei ambivalențe simbolice, în detrimentul unei structuri fixe și echivalenționiste”⁴⁷. Pentru a putea fi o valoare, semnul trebuie mai întâi să fie asertat ca fiind ceva, ce nu mai poate fi și altceva, ce diferă prin excludere de tot ceea ce e în jur – eliminarea oricărei ambiguități, pozitarea valorii de semn depline, raționale, substituibilă, pozitivă. E o întreagă logică a echivalenței, care se opune ambivalenței. Un sistem întreg de elemente, substituibile între ele sub semnul echivalenței lor valorice vine să se opună unei ordinii simbolice, situată în întregime în afara valorii (fiind de fapt una dintre formele sublimă de destrucție ale valorii) și în afara oricărei economii politice a semnului. Provocarea baudrillardiană este tocmai construirea criticii care ar pune termina (dizolva) funcționarea ideologică a semnului (a procesului de semnificare) prin deconspirarea mecanismelor sale de funcționare (ceea ce Marx a și reușit cu privire la marfă și la valoare de schimb) – proiectul unei critici a economiei politice a semnului. Întrebarea la care critica economiei politice ar trebui să răspundă este legată de posibilitatea a ceea ce s-ar putea afla dincolo. Dincolo de ordinea producției și a consumului, dincolo de ordinea valorii, dincolo de sistemul semnificant structurat de codul semiologic se află ordinea simbolică. Tocmai rescrierea acestui concept atât de vehiculat la vremea respectivă (Bataille, Mauss, etc...) este veritabila ieșire din marxism a lui Baudrillard. Înțelegerea mizelor este una condiționată de o teorie a semnului, care vine să dizolve spre a putea reconstrui principiile semiologiei structurale relativ la teoriile sistemului semnificant.

IV) SPARGEREA OGLINZII PRODUCȚIEI. ALTERNATIVA SIMBOLICULUI

⁴⁶ Idem., p. 185

⁴⁷ Jean Baudrillard, *Pour une critique de l'économie politique du signe*, Ed.Gallimard, Paris 1972, p. 182

Oglina producției (MP – folosim prescurtarea pornind de la titlul original din limba franceză) este textul baudrillardian receptat ca manifest al despărțirii autorului de Marx și de marxism. Asistăm în contextul său la o radicalizare a ipotezelor și a pozițiilor, pe scurt la o radicalizare a poziției critice. „Materialism istoric, dialectică, mod de producție, forță de muncă: toate aceste concepte, prin intermediul cărora marxismul a vrut să spargă universalitatea abstractă a conceptelor gândirii burgheze, este la rândul său pe cale să-și universalizeze conceptele conform unui imperialism <critic> mai feroce decât celălalt”⁴⁸. Dincolo de duritatea afirmației și de riscul asumat al enunțării ei se ascund o serie de argumente, pe care vom încerca să le surprindem în contextul acestei părți a lucrării. Baudrillard lucrează inversând sensul analizei și al comparațiilor, adică în loc să impună modul de producție și de reprezentare asupra societăților precapitaliste, alege să supună teoria marxistă unei interogări pornind de la premisa că în istorie au existat societăți care funcționau după un alt principiu decât cel al producției, ceea ce repune în luptă pretenția de universalitate a teoriei criticate.

Primul argument al criticii lui Baudrillard împotriva lui Marx și al marxiștilor este că, deși, ei fac o critică a modului de producție, lasă intact principiul producției naturalizându-l astfel și odată cu asta naturalizând și economia politică a producției. Una dintre primele conștiințe ale acestui fapt fiind asertarea naturii inalienabile a omului ca producător (creator de valoare prin munca sa), ca forță de muncă, care deși trebuie eliberată de sub exploatarea clasei dominante, se poate emancipa doar sub forma eliberării potențialului creator, deci forță de muncă creatoare. Sintetizând, subiectul este alienat chiar și în actul dezalienării sale, fiind conceput într-un mod esențialist și reductiv. Munca devine o moralitate, o etică care naturalizează subiectul (în fapt doar un construct teoretic) în ipostaza lui ca forță de muncă. Oglinda producției devine acel spațiu care deturbează subiectul înspre o identificare imaginară conform terminologiei lacaniene. Și fiindcă știm deja că ideologia acționează dedublându-se critica principiului producției se realizează doar simultan cu cea a principiului reprezentării, „discursul producției, discursul reprezentării sunt acea oglindă unde sistemul economiei politice vine să se reflecteze în imaginar, reproducându-se acolo ca instanță determinată”⁴⁹. În mod ironic, Baudrillard remarcă cum Marx și marxismul contribuie la naturalizarea principiului producției, a cărui funcționare este similară (dar la o altă scară) cu cea denunțată de Marx în cazul funcționării valorii de schimb.

Reluând argumentul lipsei criticii valorii de întrebuințare la Marx, Baudrillard face un pas teoretic și discută lipsa, explicabilă în contextul unei alte distincții marxiste între munca calitativă (raportul artizanului în societatea precapitalistă cu obiectul muncii sale, cu prosulul său) și munca cantitativă (semn al relației existente între muncitor și produsul muncii sale în contextul capitalismului). Această distincție este vulnerabilă aceleași critici ca și valoarea de întrebuințare, în condițiile în care de fapt munca calitativă este doar un efect sau un termen de negare (în scopul afertării prin diferențiere) a muncii cantitative, același sistem de producție și reprezentare generându-le pe amândouă. Incomparabilul calității există doar ca pretext teoretic pentru comparabilul cantității, aceeași logică a echivalenței fiind la lucru în ambele cazuri, subtilitate ideologică a calitativului rezidând în implicita „comparabilitate a tuturor practicilor umane în termeni de producție și muncă”⁵⁰, ceea ce în ultimă

⁴⁸ Jean Baudrillard, *Le miroir de la production*, Éditions Galilée, Paris 1985, p. 47

⁴⁹ Idem., p. 13

⁵⁰ Idem., p. 24

instanță dă seama de imposibilitatea marxismului de a oferi o alternativă la sistemul capitalist din cauza propriei imposibilități de a gândi bogăția socială în alți termeni decât cei ai producției. Mai mult, este falacioasă extinderea acestui model de analiză la toate celelalte tipuri de sisteme care au precedat capitalismul, fiindcă ele au funcționat conform altor ordini. În ultimă instanță, alături de Baudrillard putem înțelege că universalizarea ilegitimă a ordinii producției (chiar și rezervele unui progres aflat întotdeauna la lucru) semnifică doar singularitatea istorică a ordinii producției în contextul sistemului capitalist, dar asupra acestui aspect vom reveni cu completări.

Asertarea marxistă a valorii de întrebuințare ca spațiu distinct și dincolo de valoare de schimb este pentru Baudrillard o mișcare teoretică ideologică, fiindcă valoarea de întrebuințare este doar efect al sistemului valorii de schimb, forma/valoarea rămânând în picioare și într-un caz și în celălalt. Originea acestei aparente ingenuități a valorii de întrebuințare rezidă în raportul subiectului cu natura, prin a cărei transformare utilă munca (crearea de valoare) devine o finalitate universală. Munca și producția sunt în teoria baudrillardiană două concepte ideologice, aflate în directă legătură cu sistemul de valori. Pentru a deconstrui sistemul critic marxist al economiei politice este nevoie de o analiză critică a fiecăruia dintre conceptele pe care se sprijină. Am văzut asta în cazul valorii de întrebuințare și a celei de schimb, în cazul muncii calitative și cantitative, acum a venit rândul conceptului de Natură (așa cum apare acesta delimitat încă din epoca iluministă). De la natura ca ansamblu de legi până la natura ca ansamblu de posibilități și puteri a fost un pas secular (sec XVII – XVIII). Odată cu secolul XVIII Natura ca semnificat, referent al teoriei economiei politice devine controlabilă atât sub aspectul semnificării (natura servind ca substrat așa-zis real pentru toate semnificările atribuite ei) și sub aspectul exploatării prin intermediul tehnologiei (sub aspectul dominației raționalității practice în termeni weberieni). Natura este un obiect/semn dotat cu o valoare de întrebuințare, de schimb și structurală. În jurul acestui semnificat central, se articulează alte două concepte cheie: tehnologia și știința. „Natura ca referent ideal câștigă forță în funcție de realitatea exploatării sale. Știința se prezintă pe sine ca un demers care progresează către un obiectiv fixat dinainte de Natură. Știința și Tehnica se prezintă pe sine ca revelând ceea ce este înscris în Natură”⁵¹. În spatele acestei stări construite ideologic în reprezentare se ascunde realitatea faptului că, printr-o reducere semiologică semnul Natură stă pentru ceea ce trebuie dominat, exploatat ca unică finalitate reală. Aceeași critică a rescrierii conceptului de natură conform codului productivist este aplicată de Baudrillard și conceptului de istorie, rescrisă (deci simulată) în termenii (a se citi conform modelului) dialecticii luptei de clasă și ai materialismului.

Baudrillard asertează că marxismul este limitat din punct de vedere structural, adică rămâne în interiorul criticii sistemului capitalist, fără a-l putea depăși, deoarece simpla descifrare a modului de funcționare a sistemului, necorelată cu deconstrucția universalității principiului producției face că însuși actul criticii sistemului să determine *reproducerea sa ca model*⁵², de aici și ideologica proiectare a modelului luptei de clasă în contextul modului de producție asupra întregii istorii economice precedente. Este relevant de reținut și distincția baudrillardiană între funcționarea unui *concept analitic* (aplicabilitate limitată) și a unui *concept ideologic* (universalitate abstractă și nelimitată)⁵³, cel din urmă aparținând unei metafizici (metalimbaj) atât de

⁵¹ Ibidem., p. 58

⁵² Ibidem., p. 67

⁵³ Ibidem., p. 92

familiar(ă) Occidentului. Conceptele au doar o aplicabilitate particulară, fiindcă ele sunt determinate istoric și este un non-sens să vorbești de o valabilitate generală a conceptelor, iar apoi să afirmi și deplina lor aplicare doar în contexte istoric determinate (acesta fiind unul dintre tertipurile teoriei marxiste), deoarece „de îndată ce conceptele (reprezentările) se iau pe sine drept realitate își pierd puterea lor analitică cad în simulare”⁵⁴. Reprezentarea se ia pe sine drept realitate, raționalitatea și deci inteligibilitatea realului fiind una generată de raționalitatea discursivității. Marxismul, neluând o poziție critică față de raportul dintre reprezentare și realitate, nechestionându-și propriile tendințe universaliste (chiar critice), devine doar un alt model de *etnocentrism al codului*⁵⁵ (aplicat abuziv atât asupra societăților fără istorie, cât și celor precapitaliste), inteligibilitatea sa fiind una generată structural. Ca și argumente în favoarea tezelor sale, Baudrillard folosește aici exemplele cetății ateniene (cu ale sale raporturi de putere și concept de comunitate politică), raportul dintre vasal și senior (care nu e cel dintre exploatat și exploatator, fiind mai degrabă explicabil în termenii unei relații simbolice, feudalismul fiind în fapt o ordine radical diferită de capitalism, care nu-i precede economiei politice nici măcar ca și termen al unei dialectici istorice) și analiza societăților primitive (unde nu se poate vorbi de producție, de dialectică sau de luptă de clasă).

Baudrillard reia în *MP* teza conform căreia forma/semn reprezintă o mutație în ordinea sistemului capitalist, deoarece în noua ordine semiologic-structurală semnele nu mai trimit către real, ci rămân captive propriul lor joc, angrenate fiind într-o combinatorică și interschimbare a tuturor valorilor între ele sub operaționalitatea semnului lor. Suveranitatea codului (singura instanță a referinței) crează o ordine a simulării a pasiunii pentru cod, care devine propria ei finalitate, spre deosebire de ordinea producției în care finalitățile erau totuși exterioare structurilor care le generau, „sistemul nu mai are nevoie de productivitatea universală, ci cere doar ca toată lumea să îi joace jocul”⁵⁶. Logica sistemului oprează doar prin intermediul abstracției discursului reprezentational, al structurilor binare, al închiderii asupra sinelui a codului și prin legea echivalentului general.

Desigur, sistemul nu este în afara posibilității de a fi contestat sau provocat, rol important în acest sens având grupurile marginale, minoritare, figurile periferice care prin practicile și discursurile proferate devin puternic subversive față de sistem. Ceea ce încheie Oglinda producției este chiar modalitatea baudrillardiană de depășire a sistemului economiei politice, iar transgresiunea codului este pentru acesta o recuperare a schimbului simbolic, adică o reconstrucție a unei economii generale (în termenii Lui Bataille), care să nu fie articulată în jurul producției, ci al destrucției, al cheltuirii, al risipei, al excesului. „E vorba de o revoluție, teoretică și practică, care trebuie să restituie simbolicul în detrimentul semnului și al valorii”⁵⁷, o revoluție care ar însemna deconstrucția (și implicit transgresiunea) codului structural a economiei politice a semnului și anularea dedublărilor ideologice binare. Pentru Baudrillard, dar și pentru Bataille natura umană nu se definește exclusiv prin capacitatea de a produce, ci tocmai prin atitudinea aristocratică a excesului, a risipei, a cheltuirii suverane fără rest. O revoluție radicală, rezultat firesc al criticii radicale, care ar redeschide spațiul de dincolo de valoare, al schimburilor simbolice și al ambivalenței instanțelor,

⁵⁴ William Pawlett, *Jean Baudrillard. Key sociologists*, Ed. Routledge and New York 2007, p. 37

⁵⁵ Jean Baudrillard, *Le miroir de la production*, Éditions Galilée, Paris 1985, p. 118

⁵⁶ Jean Baudrillard, *Le miroir de la production*, Éditions Galilée, Paris 1985, p. 148

⁵⁷ Jean Baudrillard, *Pour une critique de l'économie politique du signe*, Ed. Gallimard, Paris 1972, p. 199

termenilor și ipostazelor, „Baudrillard va continua să atace burghezia, capitalul, economia politică dintr-un punct de vedere care valorizează cheltuiala aristocratică și somptuară, valorizând simbolicul și esteticul”⁵⁸. Deconstrucția economiei politice (a semnului) este recuperarea unei economii generale a darului, cheltuielii, destrucției, sacrificiului, a reciprocității schimburilor, a anihilării valorii și principiului producției – o recuperare e ordinii simbolice.

V) CONCLUZII

În încheiere ne mai rămâne doar să tragem câteva concluzii plecând de la ceea ce a fost deja discutat mai sus în text. Putem observa că în ceea ce privește primele două texte baudrillardiene, acestea rămân în interiorul teoretizărilor și conceptelor marxiste. Societatea, ca sistem de semne de/ale consum(ului) este structurată antagonist, lupta pentru recunoașterea superiorității clasei fiind evidentă la toate nivelele analizei. Mai mult, sistemul de producție (deși ordonat de cod) rămâne paradigma explicativă pentru dinamica și procesele sociale. Este de reținut totuși, încă de pe acum, suplimentarea baudrillardiană a analizei cu teorii psihanalitice de sorginte freudiană și lacaniană, ceea ce ne-ar putea permite să speculăm că, pentru Baudrillard analiza funcționării sistemul de producție și consum capitalist se sprijină pe o anumită paradigmă psihanalitică de conceptualizare a funcționării aparatului psihic uman. Sistemul capitalist funcționează și pentru că ceva din structura psihicului nostru îl reproduce ca formă mentală de nerecunoaștere ideologică.

Mutațiile semnificative în afara teoriilor lui Marx, se produc în filosofia lui Baudrillard odată cu *CEPS*, unde critica teoriei nevoilor și a valorii de întrebuințare devine mai radicală și mai agresivă față de teoria lui Marx. Suplimentarea criticii marxiste cu o analiză semiologică produce schimbări semnificative, dintre care analogia de manifestare între valoarea de întrebuințare/valoare de schimb și semnificant/semnificant e poate dintre cele mai prolifiche. Textul e și o definitivare a teoriei ideologiei la Baudrillard (tradusă în termenii pasiunii pentru cod generalizată la toate nivelele), teorie care în forma astfel gândită va deveni mai târziu fundamentul teoriei simulării (implicația se păstrează și la nivelul conceptului de fetiș, un soi de concept de simulacru în stadiu incipient). Indubitalbil, proiectul unei critici a economiei politice a semnului e un pas înainte, dar pe alocuri și în afara criticii economiei politice așa cum apare ea la Marx.

În fine, *MP* este textul cel mai critic la adresa marxismului, este textul răfuielii lui Baudrillard cu Marx rezultatul meciului nefiind încă decis. De la faptul că marxismul e doar o oglină naturalizatoare a principiului producției până la acuzația că limitarea sa structurală se transformă într-un imperialism critic, la fel de nociv ca universalismul economiei politice burghez-capitaliste, lui Marx i s-au reproșat multe. Spre deosebire de alți exegeți baudrillardieni (Kellner, Pawlett, ș.a.) nu credem că textul e o afirmare autorului ca fiind anti-Marx, ci mai degrabă o încercare de a găsi o alternativă viabilă la logica sistemului – găsirea și afirmarea fără rest a alterantivei implică și luări de poziții în contra textelor lui Marx. Cred, și aici trebuie să recolonizăm un loc comun că - un spectru bântuie filosofia lui Baudrillard. Spectrul lui Marx – parte blestemată a cărui exorcism continuu a dat naștere unora dintre cele mai provocatoare teorii postmoderne contemporane, și anume alterantiva ordinii

⁵⁸ Douglas Kellner, *Jean Baudrillard. From Marxism to postmodernism and beyond*, Stanford University Press, 1989, p. 43

simbolice și a celei semiologice, a schimbului simbolic și a economiei generale a darului și sacrificiului. Reamintim doar acest aspect, pentru a nu relua aici complexitățile și subtilitățile teoriei baudrillardiene a valorii, generate tot de dialogul/dispută cu Marx prezentate pe parcursul lucrării.

Critica baudrillardiană la adresa marxismului este în conținutul ei destul de reduționistă, și pe alocuri chiar nedreaptă. La fel ca și obiectul criticii sale, Baudrillard cade în capcana generalizărilor și a universalizărilor permițându-și sensibile scăpări de nuanțe. La limită, critica sa, către finalul ei, acolo unde se radicalizează ipotezele și depășirile, nici nu mai vizează marxismul, cercetarea baudrillardiană desfășurându-se în cu totul alt registru decât cel al economiei politice.

Credem că adevărata miză a acestei primă părți a filosofiei baudrillardiene nu reprezintă simpla critică a filosofiei marxiste, ci exact acele teorii pe care critica le face posibile. Credem că o ipoteză plauzibilă de lucru pentru interpretarea unitară a celor patru texte pe care am lucrat ar fi descrierea disoluției ordinii simbolice și înlocuirea ei cu ordinea semiologică a simulării. În acest context marxismul vine să critice un spațiu, care pentru Baudrillard este prin natura sa și a ceea ce refulează un spațiu ideologic (imens simulacru al realului), însă critica marxistă nu atinge aceste chestiuni, fiind totuși complice la cel puțin una dintre părțile esențiale a sistemului – naturalizarea principiului producției. Destituirea și deci transgresarea ordinii semiologice se realizează doar ca recunoaștere și teoretizare a posibilității ordinii simbolice, ceea ce implică o critică a funcționării semnului în accepțiune sasureeană, o critică a teoriei valorii marxiste și o recuperare ideatică a câtorva concepte antropologice în orizontul unui soi de neo-nietzscheanism. Credem că este mult mai util pentru înțelegerea filosofiei baudrillardiene să surprindem șantierul ideatic timpuriu al unora dintre cele mai provocatoare teorii ale sale (simulare, strategiile fatale definitivearea teoriei valorii, definitiveare propriei semiologii) așa cum apar ele în cele patru texte, decât să ne lăsăm prinși în culisele unei critici care afirmă anti-marxismul lui Baudrillard – ratare și reducere majoră a raportului ambivalent dintre acești doi autori.

BIBLIOGRAFIE:

Baudrillard Jean, *Sistemul obiectelor*, Ed. Echinoc, Cluj-Napoca 1996

Baudrillard Jean, *Societatea de consum. Mituri și structuri*, Ed. Comunicare. Ro, București 2005

Baudrillard Jean, *Pour une critique de l'économie politique du signe*, Ed. Gallimard, Paris 1972

Baudrillard Jean, *Le miroir de la production*, Éditions Galilée, Paris 1985

Althusser Louis, *The humanist controversy and other writings*, Ed. Verso, London and New York 2003

Barthes Roland, *Elements of semiology*, Ed. Hill and Wang, New York

Bourdieu Pierre, *La distinction. Critique sociale de jugement*, Les Editions de Minuit, Paris 1979

Kellner Douglas , *Jean Baudrillard. From Marxism to postmodernism and beyond*, Stanford University Press, 1989

Lane Richard , *Jean Baudrillard*, Ed. Routledge, London and New York 2000

Marcuse Herbert , *Towards a critical theory of society*, Ed Routledge, London and New York

Marx Karl , *Le capital, Vol. I*, Ed. Garnier-Flammarion, 1969

Pawlett William, *Jean Baudrillard. Key sociologists*, Ed. Routledge, London and New York 2007